

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

19. Yüzyıl Erzincan Depremleri: Tarihsel Arka Plan ve Sonraki Süreç

The 19th-Century Erzincan Earthquakes: Historical Background and Aftermath

Ayşegül Altınova Şahin¹

¹ Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), Ankara, Türkiye.

Öz

Erzincan, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda Anadolu'da oldukça önemli konuma sahip şehirlerimizden biridir. Erzincan, Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunduğu için tarih boyunca çok sayıda irili ufaklı depreme maruz kalmıştır. Bu depremlerin büyük kısmının merkez üssünün Erzincan olmasının yanı sıra civar illerde meydana gelen depremler de Erzincan'ı büyük ölçüde etkilemiştir. Erzincan'da meydana gelen bu depremler bilimsel çalışmalara konu olmuştur. 11. ve 15. yüzyıllara ait depremleri araştıran bir çalışmanın yanı sıra, hakkında en çok yayın yapılan 1939 depremi ve yakın tarihte yaşanmış olan 1992 depremi hakkında da çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma ise Osmanlı Devleti'nin son döneminde yani 19. yüzyılda Erzincan'da meydana gelen depremleri, bu depremler esnasında yaşanan güçlükleri ve deprem sonrası yaşanan gelişmeleri temel konu olarak ele almakla birlikte, 19. yüzyıl dışında bölgede yaşanan depremlere de genel bir perspektif sunmayı hedeflemiştir. Çalışmanın temel kaynağını Osmanlı arşiv belgeleri oluştursa da o tarihlerde yayımlanmakta olan gazetelerde yer alan sınırlı sayıdaki haberlerden de faydalanılmıştır.

Abstract

Erzincan is one of the most significant cities of Anatolia in terms of its social, cultural, and economic characteristics. Located on the North Anatolian Fault Line, the city has been exposed to numerous earthquakes of varying magnitudes throughout history. In addition to the fact that many of these earthquakes had their epicenters in Erzincan itself, seismic events occurring in neighboring provinces have also had a considerable impact on the city. These earthquakes in Erzincan have been the subject of various scientific studies. In addition to a study examining the earthquakes of the 11th and 15th centuries, there are also numerous publications on the 1939 earthquake- the most extensively studied one- as well as on the more recent 1992 earthquake. This study, however, primarily focuses on the earthquakes that occurred in Erzincan during the late Ottoman period, namely the 19th century, addressing the difficulties experienced during these seismic events and the developments that followed. At the same time, it aims to offer a broader perspective on other earthquakes that affected the region beyond the 19th century. Although the main sources of this study are Ottoman archival documents, a limited number of news reports published in newspapers of the period have also been utilized.

Anahtar Kelimeler

Erzincan • deprem • 19. yüzyıl • AFAD • Müşir Zeki Paşa

Keywords

Erzincan • earthquake • 19th century • AFAD • Field Marshal Zeki Pasha

“ Atıf | Citation: Altınova Şahin, Ayşegül. "The 19th-Century Erzincan Earthquakes: Historical Background and Aftermath." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 48 (2025): 34–53. <https://doi.org/10.26650/YTA2025-1636548>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Altınova Şahin, A.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Ayşegül Altınova Şahin aysegulaltinova@gazi.edu.tr

Extended Summary

Erzincan occupies a significant social, cultural, and economic position within Anatolia. With a history extending back to prehistoric times, the city has preserved its importance through successive eras, including the Mengujek, Seljuk, Ilkhanid, and Ottoman periods. However, its geographical location along the North Anatolian Fault Line has made Erzincan highly vulnerable to numerous earthquakes of varying magnitudes throughout history.

Archaeological findings from the Altıntepe excavations reveal that seismic activity in the region dates back to prehistoric times. According to the Historical Earthquake Catalog compiled by the Disaster and Emergency Management Authority of Türkiye (AFAD), Erzincan has experienced many earthquakes between 1045 and 1890. Nonetheless, inconsistencies in the dating of certain earthquakes persist, primarily due to differences in historical calendars and record-keeping methods.

The earliest earthquake in Ottoman archival records related to Erzincan dates to 1866. Yet, evidence indicates the occurrence of minor tremors before that year. For instance, small-scale earthquakes from 1849, 1850, 1851, and 1852 were briefly reported in the *Takvim-i Vekâyi* newspaper.

In June 1866, a large-scale earthquake struck Eastern Anatolia. Although official documents identify Erzurum as its epicenter, the shock was also strongly felt in Erzincan. Due to the absence of systematic earthquake engineering studies at that time, the precise epicenter and magnitude remain uncertain. Another archival source notes that the same earthquake affected Muş, further underscoring its regional impact. Six months later, in 1867, another earthquake occurred, though with comparatively limited consequences for Erzincan.

For the next twenty-two years, no major earthquakes were recorded in archival sources. In 1888, however, a severe earthquake once again devastated Erzincan, inflicting heavy damage on both residential and military structures. A telegram sent by Nusret Pasha, Commander of the Fourth Army in Erzincan, provides detailed insights into the destruction caused by this event.

The following year, in 1889, a moderate earthquake damaged the Erzincan Telegraph Office, prompting official requests for its reconstruction. The 1890 earthquake had marked social repercussions: residents gathered in the city's Grand Mosque in the aftermath, and official correspondence from that period records a dispute between the mosque's religious leader, Hodja Ahmed, and the provincial governor - reflecting the broader administrative tensions that followed natural disasters. In the same year, the Kayı Village in the Refahiye district of Erzincan was entirely devastated by the December 1890 earthquake. Consequently, the authorities decided to relocate the settlement, allocating funds originally collected for immigrants from Bulgaria and Eastern Rumelia. This case illustrates that, when state resources proved insufficient for post-earthquake reconstruction, alternative financial sources were mobilized.

A recurring feature in Erzincan's history has been the relocation of its city center after major earthquakes - an adaptive measure intended to mitigate future risks. The most devastating event occurred in 1939, when a magnitude 7.9 earthquake caused extensive destruction and loss of life, leading to the permanent relocation of the city center during the early Republican era. More recently, the 1992 earthquake again inflicted severe casualties and damage.

By analyzing Ottoman archival documents, this study seeks to illuminate the historical seismic activity in Erzincan during the nineteenth century, thereby providing a broader perspective on the region's long-standing vulnerability to earthquakes. The findings contribute to a deeper understanding of disaster management practices in the late Ottoman period, particularly in relation to urban relocation, post-earthquake recovery, and administrative responses.

Giriş

Erzincan, Fırat Nehri'nin (Karasu) yukarı havzasında, adını taşıyan Erzincan Ovası'nın ortasında yer alan bir şehirdir. Coğrafi konumu itibarıyla kuzeyde Keşiş Dağı, kuzeydoğuda Kop Dağı, doğuda Karasu-Aras Dağları'nın batı uzantıları, güneyde Munzur ve Mercan Dağları, batıda ise Kızıldağ ve Dumanlıdağ ile çevrilidir.

Erzincan isminin kökenine dair çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Antik Çağ tarihçisi Strabon, bu bölgedeki yerleşimlerden biri olarak Eriza şehriden bahsetmekte olup, Erzincan adının buradan türemiş olabileceği ileri sürülmektedir. Grek kaynaklarında Erzincan'ın Aziris olarak anıldığı, Ermeni kaynaklarında ise Erez, Erzng veya Erznga isimleriyle yer aldığı görülmektedir. Bizans kaynaklarında şehrin adı Aringam (Arıngan), Arsingan veya Erzingan olarak geçerken, Arap kaynaklarında ise Erzencân şeklinde kaydedilmiştir. Türk fetihleri sonrasında şehir, önce Erzingân ve Ezirgân olarak adlandırılmış, zamanla günümüzde kullanılan Erzincan biçimini almıştır. Arkeolojik ve tarihsel veriler, Erzincan'daki ilk yerleşimlerin M.Ö. 3. binyıla kadar uzandığını göstermektedir.¹ Bölgenin zengin tarihi, farklı medeniyetlerin etkisi altında şekillenmiş olup, bu durum şehir isminin farklı dönemlerde farklı şekillerde anılmasına neden olmuştur.

Erzincan, tarihsel süreçte Anadolu'nun sosyal, kültürel ve ticari açıdan önemli merkezlerinden biri olarak öne çıkmış ve bu özelliğini Mengücek, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde de korumuştur.² Şehir, bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu stratejik önem nedeniyle farklı devletlerin hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi, Erzincan'a sahip olabilmek adına birçok hükümdarın savaşmayı göze aldığını belirtmektedir. Osmanlı padişahlarından Yıldırım Bayezid, Erzincan Kalesi'nin anahtarlarını teslim alarak³ şehrin ilk fatihi olarak kabul edilmiştir⁴. Fatih Sultan Mehmed ise Uzun Hasan'ı Otlukbeli Savaşı'nda mağlup ederek Erzurum ve Erzincan havalisini Osmanlı topraklarına katmış ve bu nedenle şehrin ikinci fatihi olarak anılmıştır.⁵ Erzincan'ın Osmanlı hâkimiyetine tam anlamıyla girişi ise 1514 yılında, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sırasında savaşırsız bir şekilde gerçekleşmiştir.⁶ Osmanlı yönetimi altında şehir, ekonomik ve sosyal anlamda gelişmeye devam etmiştir.

Deprem, Arapça kökenli “zelzele” kelimesiyle ifade edilmekte olup, fay kırıklarında biriken enerjinin ani bir şekilde boşalması sonucu meydana gelen düzensiz ve dalgalı yer hareketleri olarak tanımlanmaktadır.⁷ Depremler, yer kabuğundaki fay hatlarında sıkışan enerjinin bir anda serbest kalmasıyla ortaya çıkan jeolojik olaylar⁸ arasında yer almaktadır. Günümüzde “zelzele” teriminin yerini büyük ölçüde “deprem” kelimesi almış olsa da Osmanlı arşiv belgelerinde bu doğa olayına ilişkin olarak “zelzele”, “deprem” ve “hareket-i arz” ifadelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Tarih boyunca insanlık, sel, deprem, yangın ve çekirge istilası gibi çeşitli afetlere maruz kalmıştır. Ancak bu afetler arasında toplumları en derinden etkileyen ve en büyük yıkımlara yol açan deprem olmuştur. De-

¹ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 318. Erzincan adının otuz farklı şekilde söyleniş hakkında bir çalışma için bkz. Ruhi Kara, “Erzincan Adı Üzerine”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2016, s. 25-38. Erzincan adının farklı şekillerde telaffuzu için ayrıca bkz. Abdülkadir Gül, Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi, (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2011, s. 43; Nurettin Birol, *19. Yüzyılda Erzincan – Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 11.

² Erzincan'ın Osmanlı hâkimiyetinden önceki tarihi hakkında bilgi için bkz. Yasemin Aktaş, “Erzincan'da Meydana Gelen Depremler (XI ve XV. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 68, 2020, s. 404-406.

³ Abdülkadir Gül, Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi...*, s. 45.

⁴ Faris Çerçi, “Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 2, 2012, s. 438.

⁵ Faris Çerçi, “Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu”, s. 439-440.

⁶ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, s. 320.

⁷ Nuh Aslantaş, “Zelzele”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 227.

⁸ Yavuz Unat, “Zelzele”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 231.

premler, insanları oluş nedenlerinden çok, yol açtıkları sonuçlar açısından doğrudan etkilemektedir. Sosyal, ekonomik ve demografik etkileri oldukça geniş kapsamlı olan bu doğa olayı, yapısal yıkımlar nedeniyle can kayıplarına ve maddi hasarlara yol açmasının yanı sıra, içme suyu kaynaklarının zarar görmesi ve çevre sağlığının bozulması gibi etkenlerle salgın hastalıkları tetikleyebilmektedir. Ayrıca, ulaşım ve haberleşme sistemlerinin çökmesi, işsizlik oranlarının artması ve bireylerde psikolojik travmaların ortaya çıkması gibi birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır.⁹

Coğrafi konumu itibarıyla Erzincan, tarih boyunca Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunması nedeniyle sık sık depremlerle sarsılmış ve bu durum, şehrin defalarca yer değiştirmesine neden olmuştur. Depremler, Erzincan'ın tarihsel ve demografik yapısını derinden etkileyen unsurlardan biri olmuştur. Bu çalışma, öncelikli olarak 19. yüzyılda Erzincan'da meydana gelen depremleri ele almakla birlikte, deprem sürecinin bütünlüğüne ışık tutmak için öncesinde yaşanan depremleri de Osmanlı arşiv belgeleri ve mevcut akademik çalışmalar çerçevesinde genel hatlarıyla değerlendirmektedir. 19. yüzyıl depremleriyle ilgili olarak Osmanlı arşivlerindeki belgeler temel kaynak olarak kullanılmış, ayrıca dönemin gazetelerinde yer alan sınırlı sayıda haberlerden de yararlanılmıştır. Çalışmanın kapsamı, yalnızca 19. yüzyıla sınırlı kalmayıp, Erzincan'da yakın tarihte meydana gelen depremleri de içermektedir. Özellikle 20. yüzyıl ve sonrasındaki büyük depremler, önceki çalışmalarda detaylı bir şekilde ele alındığından, bu makalede yalnızca sonuç kısmında genel bir değerlendirme olarak ele alınmıştır.

1. 19. Yüzyıldan Önce Erzincan'da Meydana Gelen Depremler

Erzincan'da meydana gelen depremlerin geçmişi oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Yazılı kaynaklar, 10. yüzyıldan itibaren Erzincan'da yaşanan depremlerin kayıt altına alındığını göstermektedir. Ancak, kaynaklar arasındaki tutarsızlıklar nedeniyle bu depremlerin kesin sayısını belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte, arkeolojik bulgular, Erzincan'da tarih öncesi dönemlerde de depremlerin meydana geldiğini göstermektedir. Özellikle Urartular dönemine ait Altıntepe kazıları, bölgedeki sismik hareketliliğin milattan önceki dönemlere kadar uzandığını ortaya koymaktadır.

Tarihsel kaynaklar, Erzincan'ın yaklaşık bin yıldır küçük ancak stratejik açıdan önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Depremler nedeniyle Erzincan'ın bugünkü konumuna gelene kadar en az beş, hatta yedi kez yer değiştirdiği tahmin edilmektedir. Urartular döneminde bir kale şehri olarak inşa edilen Altıntepe (M.Ö. 900-606), Erzincan Ovası'ndaki en eski yerleşim alanıdır.¹⁰ Altıntepe'de gerçekleştirilen kazılar, bölgede yaşanan depremlerin yapılar üzerindeki etkilerini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin, burada yer alan bir tapınak yapısının depremler nedeniyle çatladığı ve kaplama taşlarının yerlerinden söküldüğü tespit edilmiştir. Bu bulgular, yalnızca bölgedeki sismik hareketlerin tarihsel sürekliliğini değil, aynı zamanda dönemin inşaat teknikleri ve yapı dayanıklılığı hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.¹¹

Depremlerin Erzincan'ın şehir yapısı üzerindeki etkileri yalnızca Altıntepe ile sınırlı kalmamış, bölgedeki yerleşim yerlerinin zaman içinde farklı noktalara kaymasına neden olmuştur. Altıntepe'den sonra şehir ovanın batısındaki bir bölgeye taşınmış, Osmanlı döneminde ise Karasu Nehri kıyısında konumlanmıştır. Ancak, bölgedeki sismik hareketlilik nedeniyle yerleşim alanları tedrici olarak kuzeye doğru kaymıştır.¹²

⁹Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 27, Ankara, 1992, s. 13-14.

¹⁰Selçuk Hayli, *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadi Coğrafyası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 1995, s. 159.

¹¹Tahsin Özgüç, "Altıntepe Kazıları", *Bellekten*, C. 5, S. 98, Nisan 1961, s. 265.

¹²Selçuk Hayli, *Erzincan Ovası'nın Beşerî...*, s. 159.

Erzincan, aktif bir deprem kuşağı üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca birçok yıkıcı depreme maruz kalmış ve bu durum şehir üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Kandilli Rasathanesi tarafından tutulan tarihsel depremler listesine göre, Erzincan'ı doğrudan etkileyen bazı büyük depremler şunlardır: 1045 (Erzincan), 1268 (Erzincan-Erzurum, 15 bin can kaybı), 1458 (Erzincan-Erzurum, 32 bin can kaybı), 21 Aralık 1482 (Erzincan-Erzurum), 17 Haziran 1584 (Erzincan-Erzurum, 15 bin can kaybı) ve 20 Mayıs 1890.¹³

Buna ek olarak, AFAD'ın Tarihsel Dönem Deprem Kataloğu, Erzincan'da farklı büyüklüklerde daha fazla sayıda depremin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. AFAD verilerine göre Erzincan'da kaydedilen 35 büyük depremin tarihleri şu şekildedir¹⁴:

1045, 1047, 1068, 1161, 1168, 1206, 1236, 1254, 1281, 1287, 1289, 1290, 1308, 1345, 1356, 1366, 1374, 1419, 1433, 1445, 1457 (aynı yıl iki büyük deprem), 1482, 1535, 1575, 1579, 1583, 1584, 1601, 1605, 1666, 1667, 1784, 1888 ve 1890.

Kandilli Rasathanesi ve AFAD verileri karşılaştırıldığında, 1045, 1457/1458, 1482, 1584 ve 1890 yıllarında meydana gelen depremler her iki kurum tarafından da kaydedilmiş olup, tarihsel olarak doğrulanmış büyük depremler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, bazı veriler arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Örneğin, Kandilli Rasathanesi kayıtlarında 1268 yılında meydana gelen büyük depremin merkez üssü Erzincan-Erzurum olarak gösterilirken, AFAD verilerinde bu depremin merkez üssü Musul-Mardin olarak kaydedilmiştir. Bu durum, depremin etkisinin geniş bir bölgeyi kapsadığını ve merkez üssünün kesin olarak belirlenemediğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, yukarıda belirtilen tarihler dışında da Erzincan ve çevresinde daha eski dönemlerde depremlerin meydana geldiği bilinmektedir. Örneğin, 16. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir el yazmasında, 967 yılından itibaren Erzincan'da meydana gelen depremlerin kayıt altına alındığı belirtilmektedir.¹⁵ 1011 yılında ise Ermeni tarihçiler Ani'li Samuel ve Vardan tarafından kaydedilen bir başka büyük deprem Erzincan'ın tamamını etkileyen yıkıcı olaylardan biri olarak aktarılmıştır.¹⁶ Bu kaynaklarda, Kiragos adlı merhametli bir kişinin evi hariç, şehirdeki kiliseler de dahil olmak üzere Erzincan'ın büyük ölçüde yıkıldığı ifade edilmektedir.¹⁷

Tarihî kaynaklar, Erzincan'da meydana gelen büyük depremlerden biri olarak 1045 tarihli sarsıntıyı özellikle vurgulamaktadır. Bu depremin oldukça şiddetli olduğu, Urfalı Mateos'un vekayinamesinde detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. Mateos, bu felaketi şu ifadelerle tasvir etmektedir:

“484 (10 Mart 1045- 9 Mart 1046) tarihinde, insanlar Allah'ın şiddetli hiddetine maruz kaldılar. Tanrı, öfkeli bakışlarını mahlûklara tevcih etti. Korkunç bir zelzele oldu ve Peygamberin, 'O zemine nazar ettiğinde titrer' diye söylemiş olduğu gibi, bütün yeryüzü sarsıldı. Bütün arz ve mahlûklar bu suretle çalkalandılar. Egeğiatz mıntıkasında birçok kilise temelinden yıkıldı ve Erzinga (Erzincan) denilen şehir tamamen harap oldu. Toprak yarıldı, erkek ve kadınlar derinliklerine yuvarlandılar ve bunların derinliklerden gelen acı feryatları günlerce işitildi. Yaz mevsimi idi. Sarsıntılar bütün yıl boyunca devam etti. Günahlarımızdan dolayı, Allah'ın hiddetine maruz kalan mahlûkların âkıbetini nakletmek imkânsızdır. Bu yaz mevsiminde yeryüzü karanlıkla örtülmüştü, güneş ve ay kana boyanmış gibi doğuyor, ancak göğün ortalarına çıktıklarında berraklıklarını kazanıyorlardı.”¹⁸

¹³<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler> (Erişim Tarihi: 10.02.2025).

¹⁴<https://deprem.afad.gov.tr/event-historical> (Erişim Tarihi: 10.02.2025)

¹⁵Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, C. 4, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 53.

¹⁶Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler”, s. 30.

¹⁷Bazı kayıtlarda bu depremin tarihi 1012-1016 olarak da zikredilmiştir. Bkz. Yasemin Aktaş, “Erzincan'da Meydana Gelen Depremler (XI ve XV. Yüzyıllar)”, s. 407.

Bu anlatım, 1045 depremine ilişkin dönemin bakış açısını ve olayın dinî-mistik bir çerçevede yorumlandığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, sarsıntıların yıl boyunca devam ettiğine dair ifadeler, uzun süren artçı depremlerin varlığına işaret etmektedir.

16. yüzyıl boyunca Erzincan ve çevresinde başka büyük depremler de kaydedilmiştir. 1535 yılında meydana gelen deprem, Ermeni kaynaklarında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kaynaklara göre, Erzncan (Erzincan) ve çevresinde hissedilen bu deprem, özellikle şehrin 25 km batı-güneybatısındaki Daranageac yöresinde bulunan Kapos Manastırı'nda ciddi yıkıma neden olmuştur. Özellikle Lusaworic Kilisesi'nin kubbesinin çökmesi, birçok binanın yıkılması ve can kayıplarının yaşanması, bu depremin şiddetini ortaya koymaktadır.¹⁹

4 Nisan 1543 tarihinde meydana gelen bir başka büyük depremin de kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Ermenice bir el yazmasında, bu depremin bir namaz vakti süresince devam ettiği ve ağır hasarlara yol açtığı belirtilmektedir. Ancak, depremin kesin merkez üssü bilinmemekle birlikte, bu el yazmasının Tokat'ta kaleme alındığı düşünüldüğünden, sarsıntının Tokat merkezli olabileceği tahmin edilmektedir. Aynı yıl Erzincan'da da bir depremin yaşandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu depremde, şehir kısmen yıkılmış, çevre köylerde ciddi hasarlar meydana gelmiş ve Çorum'da da yaklaşık 30 evin çöktüğü ifade edilmektedir.²⁰ AFAD'ın verileri ile bu tarihî kayıtlar karşılaştırıldığında, 1543 yılında meydana gelen depremin merkez üssünün Tokat olduğu, ancak Erzincan'ın da bu sarsıntıdan büyük ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır.

Erzincan'da kaydedilen bir diğer büyük deprem, 5 Kasım 1575 tarihinde meydana gelmiştir. Bu depremin ardından dört ay süren artçı şoklar, halkın uzun süre açık havada yaşamak zorunda kalmasına neden olmuştur.²¹ Şüphesiz bu tür uzun süren artçı depremler, yıkımın yanı sıra sosyo-ekonomik açıdan da önemli etkiler yaratmış ve bölge halkının yaşam biçimini doğrudan etkilemiştir.

Erzincan'da büyük yıkıma sebep olan en önemli depremlerden biri, 1583 yılında meydana gelmiştir.²² Osmanlı Arşivi'nde Erzincan'a ait tespit edilebilen en eski kayıt da bu depreme ilişkindir. Osmanlı kayıtlarında yer alan defterdeki bilgilere göre, 991 yılı Cemaziye'l Ahir ayının altıncı günü (27 Haziran 1583) Erzincan'da büyük bir zelzele yaşanmıştır.²³

1583 yılının Haziran ayında meydana gelen ana şok, öncü bir sarsıntının ardından Erzincan'ın neredeyse tamamının yıkılmasına yol açmış ve yaklaşık 15.000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Yıkılan binaların enkazı altında kalan 5.000 kişinin büyük bir kısmı kurtarılamamıştır. Ordu Başkomutanı Vezir Ferhad Paşa, Babiâli'ye gönderdiği resmî bir yazıda, şehir merkezi ve çevresindeki yerleşim alanlarında ev ve çatıların tamamen yıkıldığını, halkın bölgeyi terk etmeye başladığını bildirmiştir. Ayrıca, deprem nedeniyle yaşanan zorluklar sebebiyle üç yıl boyunca halkın düzensiz vergilerden muaf tutulmasını talep etmiştir. Depremden kısa bir süre önce Erzincan'dan ayrılmış olan Gelibolulu Mustafa Âlî, bu felaketle ilgili aktardığı

¹⁸Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çeviren: Hrnt D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaure, Prof. Dr. Halil Yinanç (Çeviren), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 81-82. Ermeni tarihçi Pamukciyan da bu depremi Urfalı Mateos'tan aktarır ve bilinen en eski Erzincan depreminin 494 (Miladi 1045) tarihinde vuku bulduğunu söyler. Yine Pamukciyan, "Ermeni Sovyet Ansiklopedisi"ne göre 1045'ten sonra 31 Temmuz 1784'teki korkunç depreme kadar 25 büyük sarsıntı yaşandığını ifade etmektedir. Bkz. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar – III (Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar)*, Aras Yayınları, İstanbul, 2003, s. 296.

¹⁹N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler – Bir Tarihsel İnceleme 1500 - 1800 -*, Tübitak Yayınları, Ankara, 2006, s. 38.

²⁰N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler...*, s. 40.

²¹N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler...*, s. 47. 1579 tarihinde Çorum-Amasya civarında meydana gelen depremden Erzincan bölgesinin büyük hasar aldığı da kuvvetle muhtemeldir. Bununla ilgili yakın döneme ait bir el yazmasında Erzincan'da bir deprem meydana geldiği ve kentin bütün kasabalarının harabeye döndüğü ve sayısız canın toprak altında kaldığı bilgisi yer almaktadır. Bkz. N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler...*, s. 48-49.

²²Selahattin Tozlu, "Erzurum Tarihinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2001, s. 95.

²³Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A. [DVNSMHH.d (Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri), 52/414 (Hicri-26.11.991/11 Aralık 1583).

bilgilerde, bir kişinin 18 gün boyunca enkaz altında kaldığını belirtmektedir.²⁴ Bu deprem sonrasında Erzincan ve çevresindeki tüm evlerin yıkılması nedeniyle halk, Osmanlı yönetimi tarafından üç yıl boyunca avarız, nüzul ve diğer vergilerden muaf tutulmuştur.²⁵

Osmanlı Devleti, farklı dönemlerde ve topraklarda yaşanan doğal afetler karşısında vergi muafiyeti uygulamalarına başvurmuştur. Devlet, depremin şiddetini ve yol açtığı zararı dikkate alarak ya vergileri tamamen kaldırmış ya da belirli süreliğine hafifletme yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra, bazı durumlarda bölge halkı doğrudan hükümete başvurarak vergi muafiyeti talebinde bulunmuştur.²⁶

1666 yılı Kasım ayında meydana gelen bir diğer büyük deprem, Erzincan'da iki kilisenin, hamamların, evlerin ve hükümet binasının yıkılmasına neden olmuştur. Deprem, Erzurum'da da hissedilmiş olmasına rağmen, burada ciddi bir hasara yol açmamıştır.²⁷

18. yüzyılda Erzincan'da meydana gelen en yıkıcı depremlerden biri, Osmanlı arşiv belgelerinde ve dönemin çeşitli kaynaklarında detaylı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu deprem, hakkında en fazla bilgi bulunan tarihsel depremlerden biri olarak öne çıkmaktadır.²⁸ Hicri 1 Ramazan 1198 (18 Temmuz 1784) gecesi saat 23:17'de meydana gelen bu sarsıntı, Muş, Kiğı, Kozlucan, Tercan ve Keyfiyet? gibi geniş bir bölgeyi kapsayarak Erzincan'dan Muş'a kadar uzanan bir alanda büyük yıkıma yol açmıştır.²⁹

Arşiv kayıtlarına göre, 1784 yılında Erzurum Valisi olarak atanan Vezir Süleyman Paşa³⁰, Erzurum'a gitmek üzere yola çıkmış ve geçici olarak Erzincan'da konaklamıştır. Deprem sırasında ikamet ettiği konağın hem yıkılması hem de yanması sonucunda Süleyman Paşa, ailesi ve maiyeti enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Depremden üç gün sonra defnedilen Süleyman Paşa'nın ve beraberindekilerin kişisel eşyaları ve mali varlıkları, bazı aşiret mensupları ve bölge halkı tarafından yağmalanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti yetkilileri, Süleyman Paşa'nın yağmalanan terekesinin bulunarak toplanmasını emretmiş ve sonuçta yağmadan ve enkazdan ele geçirilen tereke bir defter haline getirilerek İstanbul'a gönderilmiştir.³¹

Fransız coğrafyacı ve oryantalist Vital Cuinet (1833-1896), Erzincan'da büyük tahribata neden olan bu deprem hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Cuinet'e göre, deprem Erzincan'da büyük bir yıkıma yol açmış, o dönemde şehirde bulunan yönetici Süleyman Paşa da yüzlerce kent sakiniyle birlikte enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Cuinet ayrıca, deprem sonrasında enkazların temizlenerek şehrin belirli bir plan çerçevesinde yeniden inşa edildiğini aktarmaktadır.³²

²⁴N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler...*, s. 49.

²⁵BOA, A. {DVNSMHH.d, 52/414 (Hicri-26.11.991/11 Aralık 1583).

²⁶Örneğin 1750'de Filibe depreminden sonra halk, kadıdan cizyelerinin indirilmesi talebinde bulunmuş ve bu talep hükümet tarafından uygun bulunmuştur. Bkz. Murat Polat, "Arşiv Belgelerine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Depremler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C.13, S. 3, 2024, s. 1662-1663.

²⁷Selahattin Tozlu, "Erzurum Tarihinde Depremler", s. 96.

²⁸Bu depremin günü hakkında bazı kaynaklarda 18 ve 31 Temmuz gibi farklı bilgiler yer almaktadır. Günümüz deprem uzmanları, Yedisu fayı olarak bilinen bu fayın 1784'ten beri kırılmaması sebebiyle günümüzde büyük bir deprem üretme potansiyeline sahip olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.

²⁹N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler...*, s. 156. İnciciyan, bu depremin tarihinin 31 Temmuz olduğunu söyler. Bkz. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları...*, s. 300.

³⁰Süleyman Paşa'ya ait muhalefat defteri Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d (Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Muhallefat Halifesi), 12900 (Hicri-05.04.1199/15 Şubat 1785). Bu depremden bir diğer arşiv vesikasında da bahsedilmekte ve Erzincan, Tercan ve Kiğı kazalarının reayasının bir kısmının vefatı, bir kısmının ise başka yerlere göç etmiş olmaları sebebiyle Erzurum cizyesinin yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. BOA, C.ML (Cevdet Maliye), 172/7265 (Hicri-23.11.1198/08 Ekim 1784).

³¹Süleyman Paşa'ya ait muhalefat defteri hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Fatih Çiçek, "Erzurum Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın 1784 Erzincan Depremi Sonrası Yağmalanan Muhallefatı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 60, 2017, s. 413-440.

³²Cuinet'ten aktaran, Yalçın Çakmak, "Şemseddin Sâmî ve Vital Cuinet'in Çalışmalarında Erzincan", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1, 2020, s. 28-29. Vital [Casimir] Cuinet, Dünyûn-ı Umûmiye genel sekreteri olarak 1892-1894 tarihleri arasında kaleme aldığı dört ciltlik *La Turquie d'Asie Geographie Administrative: Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure* [Asya Türkiyesi, İdari Coğrafya: Küçük Asya (Anadolu) Vilayetlerinin İstatistiksel, Tanımlayıcı ve Betimleyici ve Betimsel Bilgisi] adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin pek çok vilayetine dair ekonomik, coğrafi, idari, demografik, sosyal yapı, üretim gibi alanlara dair bilgiler vermektedir.

Temmuz 1784 tarihli bu depreme ilişkin bir diğer önemli kaynak, Ermeni tarihçi İnciciyan'dır.³³ Deprem günü olarak 31 Temmuz'u veren İnciciyan, bu depremin Sultan I. Abdülhamid döneminde ve kendi yaşadığı dönemde gerçekleştiğini belirtmektedir. Deprem, Osmanlı Devleti'nin 1774 yılında Rusya ile imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan yaklaşık on yıl sonra meydana geldiği göz önüne alındığında, olayın ekonomik ve siyasi etkileri daha iyi anlaşılmaktadır. Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti için sadece toprak kaybı anlamına gelmemiş, aynı zamanda devletin hukuk, ticaret ve diplomasi alanlarında büyük bir yenilgiye uğramasına neden olmuştu. Özellikle, bu antlaşma gereğince Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ödemeyi kabul ettiği yüksek miktardaki savaş tazminatı, devletin ekonomik gücünü zayıflatmıştı.³⁴ Bu bağlamda, 1784 depremi sonrasında Süleyman Paşa'nın terekisinin yağmalanması, dönemin ekonomik zorluklarını yansıtan önemli bir olay olarak değerlendirilebilir.

İnciciyan, 1784 depremiyle ilgili anlatımında, şehrin büyük bir kısmının ahalisiyle birlikte toprağa gömüldüğünü belirtmektedir. Depremde Erzincan'daki 8.000 haneden yalnızca 500-600 hane ayakta kalmış, şehre yakın üç köy tamamen yok olmuştur. Ayrıca, Çavuşbaşılik'tan tuğ almış olan Süleyman Paşa'nın, İstanbul'dan Erzincan'a varana kadar birçok zulüm ve haksızlık yaptığı, deprem sırasında ise maiyetiyle birlikte enkaz altında kaldığı ve bu nedenle halk arasında "Yerebatan" olarak anıldığı ifade edilmektedir. Deprem etkileri yalnızca Erzincan ile sınırlı kalmamış, Erzurum'da da şiddetli şekilde hissedilmiştir. Kaynaklara göre, Erzurum şehri üç-dört gün boyunca sallanmaya devam etmiş, ancak evlerde ve halk arasında büyük bir zarar meydana gelmemiştir.³⁵

2. 19. Yüzyılda Erzincan'da Meydana Gelen Depremler

19. yüzyıl hem Osmanlı Devleti'nde hem de dünya genelinde birçok büyük depremin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle, yüzyılın başlarında meydana gelen bazı büyük depremler, geniş coğrafyalarda yıkıcı etkiler yaratmıştır. Örneğin, 1802 yılında bugünkü Romanya'nın Vrancea Dağları'nda yaklaşık 7.9 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Bu sarsıntı, Romanya'da kaydedilen en güçlü deprem olmasının yanı sıra, Avrupa tarihinin en büyük depremlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu deprem, o dönemde Osmanlı topraklarına dahil olan Varna, Vidin ve Rusçuk şehirlerinde büyük yıkımlara neden olmuş, neredeyse tüm bu yerleşim alanlarını harap etmiştir. Deprem merkez üssünün uzaklığına rağmen İstanbul'da Galata bölgesi, Edirne Çarşısı, Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nda da hasarlar meydana gelmiştir. Deprem ardından, Eflak Prensi Konstantin İpsilantis, Bükreş'in yeniden inşası için emir vermiş ve şehir birkaç yıl içinde yeniden yapılandırılmıştır. Ancak, bazı yapılar hiçbir zaman eski hâline getirilememiştir.³⁶ Osmanlı topraklarında 1812 yılında Rumeli'de bulunan Kesriye'de³⁷ de şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Artçı sarsıntıları yaklaşık üç ay süren bu deprem, camiler ve birçok evin ağır hasar almasına sebep olmuştur.³⁸ 1856 yılında ise Girit Adası'nda yaşanan ve sonradan hazırlanan kataloglara göre 8.1 veya 8.2 büyüklüğünde olduğu tahmin edilen deprem, özellikle Kandiye Sancağı'nda büyük bir yıkıma neden olmuştur.³⁹

³³Ğugas İnciciyan 1758'de İstanbul'da doğmuş Osmanlı Ermeni tarihçisi ve coğrafyacısıdır.

³⁴Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, 2002, s. 526.

³⁵İnciciyan'dan aktaran, Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları...*, s. 300. Bu depremde ölenlerin sayısı farklı kaynaklarda 5 bin, 6 bin, hatta 10 bin olarak verilmektedir. Bkz. N. N. Ambraseys & C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler...*, s. 157.

³⁶Aynı bölgede 1803, 1804 ve 1812'de üç büyük deprem daha olmuştur. Bkz. A.P. Constantin, A. Pantea, R. Stoica, "Vrancea (Romania), Subcrustal Earthquakes: Historical Sources and Macroseismic Intensity Assessment", *Romanian Journal of Physics*, Vol. 56, Nr. 5-6, 2011, s. 813-826.

³⁷Günümüzde Yunanistan'ın kuzeyinde, Arnavutluk ve Makedonya sınırlarına yakın bir kenttir.

³⁸Özlem Makbule Taşkıran, "19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Yıllarına Osmanlı Makedonya'sında Depremler", *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 16, 2021, s. 22.

³⁹A. Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, "1856 Girit Depremi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 51, 2012, s. 5-6.

Erzincan'da 19. yüzyılda meydana gelen depremler incelendiğinde, Osmanlı Arşivi'nde ilk kaydın 17 Temmuz 1866 tarihine ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu tarihten önce de bölgede küçük çaplı sarsıntıların yaşandığı, dönemin gazetelerinden anlaşılmaktadır. 11 Kasım 1849 tarihli Takvim-i Vekâyi gazetesinde, “*Vuku'ât-ı Gayr-i Resmiyye*” başlığı altında Şevval ayının 8. pazar gecesini (27 Ağustos 1849) Erzincan'da bir deprem olduğu, ancak münferit bir olay dışında “*şükürler olsun*” ciddi bir zarar meydana gelmediği bildirilmektedir.⁴⁰

Takvim-i Vekâyi'de yer alan diğer haberlere göre 1266 senesinde Zilkade ayının 9. cumartesi gecesini (16 Eylül 1850) saat bir buçuk raddelerinde⁴¹, 1267 senesi Rebiü'l ahirin 26. gecesini (28 Şubat 1851) saat yarım raddelerinde⁴², 1268 senesi Safer ayının 8. günü (3 Aralık 1851) saat üç buçuk raddelerinde ve yine Safer ayının 9. gecesini (4 Aralık 1851) saat dokuz buçuk sularında hafif şiddetli ve zarar vermeyen depremler meydana geldiği bilgisi bölgenin karantina müdürü tarafından bildirilmiştir.⁴³ Yine Cumade'l evvelin 17. günü (9 Mart 1852) ve 29. günü (21 Mart 1852) Erzincan'da hareket-i arz vuku'bulmuş ise de hiçbir zarar isabet etmemiştir.⁴⁴ Takvim-i Vekâyi sayfalarında birkaç satırda yer alan bu deprem haberlerinde detaylı bilgilere rastlanmamaktadır. Bu durum, söz konusu depremlerin şiddetli olmadığına bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak, 1859 yılında Erzurum'da meydana gelen ve oldukça şiddetli olduğu belirtilen depremden Erzincan da önemli ölçüde etkilenmiştir.⁴⁵

1861 yılından itibaren Osmanlı tahtında Sultan Abdülaziz bulunmaktaydı. 19. yüzyılın ortaları, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik açıdan oldukça zorlandığı bir döneme işaret etmektedir. Devlet hazinesinin kötü durumda olması, depremler gibi büyük felaketler karşısında alınabilecek tedbirleri de sınırlamıştır. Bu süreçte, Osmanlı yönetimi askerî gücünü artırmaya yönelik politikalar izlemekteydi. Sadrazam Fuad Paşa, ekonomik tedbirler almak amacıyla birtakım reformlar gerçekleştirmeye çalışmış, ancak Sultan Abdülaziz'in ordu ve donanmayı güçlendirmek için büyük bütçeler talep etmesi nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştı. Sultan Abdülaziz, İngiltere ve Fransa seviyesinde bir donanmaya sahip olabilmek adına, devlet bütçesinin üzerinde harcamalar yapmıştır.⁴⁶ Bu ekonomik darboğaz, depremler sonrası yapılan iyileştirme çalışmalarını da doğrudan etkilemiştir.

1866 yılı Haziran ayında Doğu Anadolu Bölgesi'ni etkileyen geniş çaplı bir deprem meydana gelmiştir. Hicri 1283 yılı Muharrem ayının 28. günü (12 Haziran 1866, Salı) gerçekleşen bu deprem, Erzurum'dan doğu-batı yönünde şiddetli bir şekilde hissedilmiş ve bazı bölgelerde ciddi yıkımlara yol açmıştır. Osmanlı arşiv belgelerine göre, deprem Erzurum'un Kığı ve Göynük kazalarında, ayrıca Muş'un Varto civarında büyük hasara neden olmuş, can kayıpları ve yaralanmalar yaşanmıştır. Ancak, Oltu, Erzincan ve Muş sancaklarında kayda değer bir hasar meydana gelmediği belirtilmektedir.⁴⁷ Erzincan'da depremin hissedildiği ancak ne binalarda ne de insanlar arasında herhangi bir kayıp yaşanmadığı, Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Kaymakamlığı tarafından rapor edilmiştir. Raporda, bu üzücü olay nedeniyle evlerde yaşayan halkın çadırlara yerleştir-

⁴⁰Takvîm-i Vekâyi, S. 415, (25 Z 1265/11 Kasım 1849), s. 4.

⁴¹Takvîm-i Vekâyi, S. 435, (1 M 1267 / 6 Kasım 1850), s. 4.

⁴²Takvîm-i Vekâyi, S. 445, (29 Ca 1267 / 01 Nisan 1851), s. 5.

⁴³Takvîm-i Vekâyi, S. 462, (23 Ra 1268 / 16 Ocak 1852), s. 2.

⁴⁴Takvîm-i Vekâyi, S. 468, (04 Ş 1268 / 24 Mayıs 1852), s. 4.

⁴⁵1859 Depremi hakkında en kapsamlı araştırmayı yapan ünlü Alman Yerbilimci ve Rus Bilimler Akademisi Üyesi Hermann Abich bölgeye yaptığı bilimsel gezi neticesinde bu depremin Fırat vadisi boyunca batı-doğu uzantısında gerçekleştiğini ve Erzincan'ın kısmen yıkıldığını söyler. Abich'den yapılan alıntı için bkz. Murat Küçükoglu, “Görgü Tanıklarına Göre 19. Yüzyıl Erzurum Depremleri”, *Turcology Research*, S. 79, 2024, s. 102-103.

⁴⁶Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, C. 1, s. 181; Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi – Resimli-Haritalı*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 3121-3122.

⁴⁷BOA, MVL (Meclis-i Vâlâ), 1052/16 (07.02.1283/21 Haziran 1866). Satılmış, çalışmasında sehven, depremin batıdan doğuya olduğunu yazmış, “Muş'un” ifadesini “Maraş” ve “Göynük” kelimelerini “Künik?” şeklinde okumuştur. Bkz. Selahattin Satılmış, *XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Aksaray, 2016, s. 90-91.

ilmesi gerektiği ve kış mevsimi başlamadan önce gerekli önlemlerin alınması istenmekteydi.⁴⁸ Belgede depremin merkez üssü olarak Erzurum'un belirtildiği görülsede, sonraki yazışmalarda Muş ve Varto civarının da merkez üssü olabileceğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁹ Ancak, bu dönemde deprem mühendisliği alanında yeterli bilimsel çalışmaların bulunmaması nedeniyle, depremin şiddeti ve kesin merkez üssü hakkında net bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

20. yüzyılın başlarından itibaren rasathanelerin kurulması ve gözlemlerin artmasıyla birlikte, depremler hakkında daha güvenilir ve kesin verilere ulaşılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, 1866 depremine ilişkin kesin bir merkez üssü belirlemek zor olsa da Erzincan, Varto, Kiğı ve Erzurum çevresinde önemli yıkımlara neden olduğu; ayrıca Oltu ve Muş bölgelerinde de hissedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁰

1 Ağustos 1866 tarihinde Erzurum vilayetine gönderilen bir yazıda, söz konusu depremin etkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Yazıda, Muş, Varto ve Erzincan bölgelerinde bir deprem meydana geldiği, özellikle Muş'ta yaşanan sarsıntının Varto kazasında yaklaşık 200 kişinin ölümüne neden olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, askerî birliklerin çadırlara taşındığı, sivil halkın ise bahçelere çıkarıldığı rapor edilmiştir. Depremden etkilenen Erzincan ve diğer bölgelerle ilgili Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Kaymakamlığı'nın raporu doğrultusunda gerekli idari işlemler başlatılmış ve alınması gereken tedbirler merkezi yönetim tarafından ilgili makamlarla paylaşılmıştır.⁵¹

Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi'nde de bu tarihlerde meydana gelen bir depremden söz edilmekte olup, burada bahsedilen depremin Haziran 1866 depremi olması muhtemeldir. Bu eserde, aynı dönemde Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde de sismik hareketlilik yaşandığı kaydedilmektedir. Özellikle Köstendil, Niş, Sofya, Kandiye, Erzurum, Muş, Ordu, Kiğı, İzvornik ve İzmir'de de depremler olduğu, bu sarsıntılar sonucunda binaların hasar gördüğü ancak can kayıplarının yaşanmadığı belirtilmektedir.⁵²

1866 yılının Haziran ayında meydana gelen büyük depremin üzerinden henüz yedi ay geçmişken, 21 Ocak 1867 (Hicri 1283 yılı Ramazan ayının 15. günü, Pazartesi) "*saat üç, üç buçuk sularında*" Erzincan ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarında, ayrıca Bayburt kasabasında art arda şiddetli sarsıntılar yaşanmıştır. Erzincan ve Karahisar-ı Şarkî'de üç, Bayburt'ta ise iki defa hissedilen bu depremler, bölgedeki halk arasında kısa süreli bir paniğe yol açmıştır. Ancak, resmî kayıtlara göre bu depremlerde herhangi bir can kaybı veya ciddi bir yapısal hasar meydana gelmemiştir. Aynı gün içinde Erzurum'da büyük bir sarsıntı yaşanmamış olmakla birlikte, şehirde aralıklarla hafif depremlerin hissedildiği bildirilmiştir.⁵³ Bu durum, 1866 yılında meydana gelen büyük depremin ardından Erzincan ve Erzurum havalisinde artçı sarsıntıların bir süre daha devam ettiğini göstermektedir. Ancak, bu depremlerle ilgili ayrıntılı bilgilere Osmanlı arşiv belgelerinde veya dönemin gazetelerinde rastlanmamaktadır.

Buna karşılık, 1856 yılında yaşanan Girit depremi gibi büyük çaplı ve yıkıcı etkileri olan depremler, arşiv belgelerinde ve dönemin basınında geniş yer bulmuştur.⁵⁴ Girit'te büyük can kaybına ve ağır hasara yol

⁴⁸BOA, A.} MKT.MHM (Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı), 360/49 (04.03.1283/17 Temmuz 1866).

⁴⁹BOA, MVL, 1052/44 (29.05.1283/09 Ekim 1866).

⁵⁰Selahattin Satılmış, XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi ..., s. 90-91. Burada yine "Muş" kelimesi sehven "Maraş" olarak okunmuştur.

⁵¹BOA, A.}MKT.MHM, 361/4 (19.03.1283/1 Ağustos 1866). Yine bu deprem dolayısıyla redif bölükleri bakayasının af ve tenzili (azaltılması) istenmiştir. Bkz. BOA, A.}MKT.MHM, 363/70 (19.05.1283/29 Eylül 1866). Ayrıca 1281 senesi kurasının ertelenmesi de talep edilmiştir. Bkz. BOA, A.}MKT.MHM, 366/29 (21.06.1283/31 Ekim 1866).

⁵²Ahmed Lûtfî Efendi bu depremin tam tarihini vermemiştir. Fakat bu bilgi, kitabın "1283 (1866-1867) Senesi Olayları" başlığı altında yer aldığı için söz konusu depremin yukarıda söz edilen deprem olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bkz. *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XI, yay. haz. Prof. Dr. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 42. Abdulkadir Gül ve Adem Başbüyük'ün çalışmasında bu depremin tarihi sehven olsa gerek 1887 olarak verilmiştir. Bkz. Abdulkadir Gül, Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi...*, s. 230.

⁵³BOA, MVL, 1052/75 (04.10.1283/09 Şubat 1867).

⁵⁴Hayatını kaybeden ve yaralanan Müslüman ve Hristiyan nüfusun sayısı, yıkılan ve hasarlı olan ev sayıları, işyerlerinin durumu, zarar gören kamusal yapılar gibi pek çok detaylı bilgi arşivde yer almıştır. Bkz. A. Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, "1856 Girit Depremi", s. 8-22.

açan bu sarsıntıya dair detaylı bilgiler bulunurken, Erzincan'da 1867 yılında meydana gelen bu depremler hakkında sadece sınırlı verilere ulaşılabildiği, büyük ölçüde depremlerin şiddetinin görece düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

1866-1867 yıllarında Erzincan'da yaşanan ve hafif ölçekli olduğu anlaşılan bu depremlerden sonra, yaklaşık 22 yıl boyunca Erzincan'da yeni bir deprem kaydına rastlanmamaktadır. Ancak, bu süre zarfında civar illerde sismik hareketlilik devam etmiştir. Örneğin, 23 Temmuz 1868 Salı günü saat bir buçuk sularında Erzurum'da hafif bir sarsıntı meydana gelmiş ve bu olay, Erzurum'da yayımlanan Envâr-ı Şarkîyye⁵⁵ gazetesinde kısa bir haber olarak yer almıştır.⁵⁶ Yine aynı gazetenin Eylül 1869 sayısında, Bitlis'te şiddetli bir hareket-i arz yaşandığı ancak herhangi bir zarara yol açmadığı bilgisi paylaşılmıştır.⁵⁷ Bununla birlikte, ulaşılabilen yerel gazete kayıtlarında Erzincan'da bu dönemde meydana gelen herhangi bir depreme dair bir haber bulunmaması dikkat çekicidir. Bunun nedeni, bu dönemde Erzincan'da büyük yıkımlara yol açan bir depremin yaşanmamış olması veya bölgedeki depremler hakkında basının yeterince bilgiye sahip olmaması olabilir.

1888 yılına gelindiğinde, Erzincan'da büyük bir yıkıma neden olan şiddetli bir depremin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin ciddi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya olduğu bir süreçtir. 1881 yılında ilan edilen Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Devleti, dış borçlarını ödeyebilmek amacıyla alacaklı devletlerin kontrolüne girmiş ve Düyûn-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu ekonomik bunalım içinde Erzincan'da yaşanan şiddetli deprem hem bölgedeki halkı hem de Osmanlı yönetimini ciddi şekilde etkilemiştir.

Depremle ilgili ayrıntılı bilgilere, Dördüncü Ordu Müşiri Nusret Paşa tarafından 21 Haziran 1888 (Hicri 9 Haziran 1304) tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkıtabeti'ne, yani Padişaha gönderilen telgraf ve bu olayla ilgili yapılan diğer resmî yazışmalardan ulaşılmaktadır.

Nusret Paşa'nın 21 Haziran 1888 tarihli telgrafında şu ifadeler yer almaktadır:

*"Elyevm (Bugün) Erzincan'da gayet şiddetli bir zelzele-i dehşetnûma (dehşet verici deprem) vuku' buldu. Ara sıra hafifçe yine vuku' bulmaktadır. Evvelki hareket o kadar şiddetli idi ki ebniye-i mevcudedden (mevcut yapılardan) az çok hasar görmeyen yer yoktur. Kışla ve hastahane ebniyesi (binaları) biraz zedelenmiş olduğu gibi Nafiz Paşa hazretleri zamanında mebalîğ-i külliye (büyük miktarlar) sarfıyla vücuda getirilmiş olan daire-i askeriye de (askerlik dairesi de) zaten ve esasen az zaman içinde haraba müsta'id (harap olabilecek) bir haldedir. Bu hareketten pek çok yerleri yarılarak elyevm (şimdi) tehlike ve muhataradan (korkudan) gayr-i salim (sağlıksız) bir heyet (durum) kesbetmiştir (almıştır). Zayıat ahaliden nüfusca bir kişinin telef ve üç kişinin mecruh (yaralı) olmasından ibarettir. Tali'-i şahane iktizası (sizin yüksek takdirleriniz gereği) olarak asâkir-i cenâb-ı mülûkâne (askerleriniz) birkaç gün evvelce çadıra çıkarılmış olduğundan askerden hamd olsun hiçbir güne (şekilde) zayıat olmadığı ma'ruzdur (arz olunur)."*⁵⁸

Depremle ilgili yapılan yazışmalar incelendiğinde, askerî makamların hasar tespitine ilişkin farklı değerlendirmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Makam-ı Askeriye Mektûbî Kalemi'nden çıkan bir belgede, bu deprem sonucunda bütün evlerin, kamu binalarının ve askerî dairenin ağır hasar aldığı, bu yapılarda ikamet etmenin artık mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ancak, bu belgede ayrıca Nusret Paşa'nın telgrafında yer alan

⁵⁵ Osmanlı modernleşme çabalarına taşırayı da dâhil etme amacıyla çıkarılan vilayet gazeteleri ilk olarak 1860'ta Beyrut, 1865'te Tuna ve Şam, 1866'da Trablusgarp'ta yayın hayatına başlamıştır. Erzurum'da çıkarılan Envâr-ı Şarkîyye Gazetesi ise 1867'de neşredilmeye başlanmıştır. Bkz. Besim Yıldırım, "Doğu'dan Yükselen Işık: Envâr-ı Şarkîyye Vilayet Gazetesi", *Ankara Üniversitesi İlel Dergisi*, C. 8, S. 1, Mayıs 2021, s. 42.

⁵⁶ Envâr-ı Şarkîyye, 24 Temmuz 1868.

⁵⁷ Envâr-ı Şarkîyye, 03 Eylül 1869. Gazetede Erzincan'da deprem meydana geldiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

⁵⁸ BOA, Y.PRK.ASK (Yıldız Perakende Askerî Maruzat), 47/28 (20.10.1305/30 Haziran 1888).

bazı ifadelerin abartılı bulunmuş olabileceği ve dolayısıyla telgrafta bahsedilen hasarın gerçekten bu kadar büyük olup olmadığının Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa tarafından⁵⁹ araştırılmasının istendiği ifade edilmektedir. Zeki Paşa tarafından gönderilen cevabi telgrafta, Nusret Paşa'nın aktardığı bilgilerin doğrulandığı ve askerî dairenin tamiri için gerekli görülen bütçenin ayrılması konusunda istihkâm ve inşaat dairesine yetki verildiği belirtilmiştir.⁶⁰ Bu durum, Osmanlı yönetiminin, özellikle askerî yapıların onarımı ve güvenliği konusunda hassas davrandığını göstermektedir.

1888 Erzincan depremi ile ilgili yazışmalardan biri de Dördüncü Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa tarafından gönderilen telgraptır. Bu telgrafta, depremde hasar gören Daire-i Askeriye'nin durumunun değerlendirilmesi amacıyla bir inceleme komisyonu oluşturulduğu bildirilmektedir. Erkân-ı Harbiye heyeti üyeleri ile İstanbul'dan gönderilen mimar kalfalarından oluşan bu komisyon, kapsamlı bir keşif çalışması gerçekleştirmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, mevcut yapının büyük ölçüde güvenli olduğu ve depremden kaynaklanan ciddi bir tehlikenin bulunmadığı ifade edilmiştir. Ancak, Müşirlik makamına ait büyük odanın duvarlarında diğer odalara kıyasla daha fazla çatlak olduğu ve onarımın birkaç gün içinde tamamlanmasının planlandığı belirtilmiştir. Onarım süreciyle ilgili olarak, rutin tamirat masrafları da dâhil olmak üzere toplam 25.000 kuruşluk bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu rapor edilmiştir. Keşif defteri daha sonra posta yoluyla yetkililere sunulmuş ve öngörülen bütçenin ivedilikle tahsis edilmesi için telgraf yoluyla onay verilmesi talep edilmiştir.

Zeki Paşa, bu süreçte askerî dairenin kullanıma açık kalacağını ve memurların veya askerî kâtiplerin köylere tahliye edilmesine gerek duyulmadığını belirtmiştir. Ayrıca, diğer askerî binalarda da küçük çaplı hasarlar tespit edilmiş olup, bu yapıların da aynı komisyon tarafından detaylı olarak incelenmesi gerektiği bildirilmiştir. Telgrafın sonunda, artçı sarsıntıların sona erdiği ve halk arasında oluşan genel endişenin büyük ölçüde yatıştığı ifade edilmiştir.⁶¹

1888 Erzincan depremine ilişkin Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan kayıtların büyük bir kısmı askerî yapılar üzerindeki etkilerle sınırlı kalmaktadır. Deprem sonrası onarım çalışmaları ve tahsis edilen bütçelerle ilgili ayrıntılar titizlikle kaydedilmişken, halkın bu felaketten nasıl etkilendiğine dair herhangi bir kapsamlı bilgiye ulaşılamamaktadır. Nitekim 23 Ağustos 1888 tarihli bir belgede, Haziran ayında meydana gelen depreme yeniden atıfta bulunularak Erzincan'da hasar gören askerî binaların tamirat sürecine ilişkin detaylara yer verilmiştir.⁶² Ancak, bu yazışmalarda sivil yerleşim alanlarında meydana gelen yıkım, can kayıpları ve halkın yaşam koşullarındaki değişim hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, Osmanlı yönetiminin öncelikli olarak askerî ve idari yapıların güvenliğine odaklandığını, sivil halk üzerindeki etkilerin ise arşiv belgelerine yeterince yansımadağını düşündürmektedir.

1 Haziran 1889 tarihinde Erzincan, bu kez hafif şiddetli depremlerle sarsılmıştır. Erzincan'da meydana gelen depremlerle ilgili en önemli bilgiler, 3 Haziran 1889 tarihinde 4. Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa tarafından Seraskerlik makamına gönderilen telgrafta yer almaktadır. Bu telgrafta, Rumi takvime göre Mayıs ayının 20'sinde, pazar gecesi saat 03.00 sularında Erzincan'da art arda üç depremin meydana geldiği bildirilmiştir. Bunlardan ikisi hafif, biri ise daha şiddetli hissedilmiştir. Ancak, askerî binalarda veya sivil halk arasında herhangi bir can kaybı veya yapısal hasar meydana gelmediği alınan bilgilerden anlaşılmaktaydı.⁶³

⁵⁹Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Mehmed Zeki Paşa, Dördüncü Ordu Komutanlığına Eylül 1887 tarihinde tayin edilmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK, 41/121 (22.12.1304/11 Eylül 1887). Kendisi 1908 yılına kadar toplam 21 yıl bu görevde kalmıştır.

⁶⁰BOA, Y.PRK.ASK, 47/28 (20.10.1305/30 Haziran 1888).

⁶¹BOA, Y.PRK.ASK, 47/28 (20.10.1305/30 Haziran 1888).

⁶²BOA, Y.PRK.ASK, 49/42 (15.12.1305/23 Ağustos 1888).

⁶³BOA, Y.PRK.ASK, 55/47 (04.10.1306/03 Haziran 1889). Erzincan'da meydana gelen hafif şiddetli bu depremde zayıat olmadığı hakkında ayrıca bkz. BOA, Y. PRK.ASK, 55/52 (06.10.1306/05 Haziran 1889).

1889 yılı Aralık ayına ait bir diğer telgrafta ise bir yıl önce 1888'de meydana gelen büyük depremden söz edilmektedir. Telgraf ve Posta Nezareti'ne gönderilen bu telgrafta, Erzincan telgrafhanesinin 1888'deki sarsıntılar nedeniyle zarar gördüğü ve bu nedenle yeniden kâgir olarak inşa edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu kapsamda, telgrafhanenin yeniden inşası için 41.800 kuruşluk bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve bu meblağın 1305 senesi bina tamiratı tertibinden karşılanması uygun olacağı ifade edilmiştir.⁶⁴

Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, devlet, meydana gelen depremlerin ardından hasar gören yapıların onarımı veya yeniden inşası konusunda sistematik bir yaklaşım benimsemiş ve gerekli çalışmaları yürütmeye gayret etmiştir. Özellikle stratejik öneme sahip resmî binaların onarımı, Osmanlı yönetiminin deprem sonrası öncelik verdiği konular arasında yer almıştır.

28 Ekim 1890 tarihinde Erzincan'da orta şiddette bir deprem meydana gelmiştir. Ancak, bu depremin Osmanlı arşiv belgelerine yansımaları, sarsıntının fiziksel etkilerinden ziyade, dönemin siyasi ve toplumsal gelişmeleriyle ilişkilidir. Özellikle, Cami-i Kebir hocası Ahmed Efendi'nin hükûmet karşıtı söylemleri ve bu söylemlerin halk üzerindeki etkisi, depremle ilgili belgelerde ön plana çıkmaktadır.

Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na gönderilen 1890 tarihli telgrafta, depremin Erzincan'da önceki yıllarda yaşanan sarsıntılardan daha şiddetli olduğu, 28 Ekim akşamı saat 19.00 civarında gerçekleştiği ve fecir (tan) vaktine kadar beş-altı kez hafif artçı sarsıntıların hissedildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, can kaybı veya yapısal yıkım yaşanmadığı da ifade edilmiştir. Ancak, telgrafta asıl vurgulanan husus, depremin ardından halkın Cami-i Kebir'e toplanması ve burada yaşanan olaylardır. Cami hocası Ahmed Efendi'nin, bu tür felaket anlarında şer'î meseleler üzerine konuşması ve dua etmesi beklenirken, aksine hükûmet aleyhinde kışkırtma yaptığı belirtilmiştir. Bu kişinin maarifin ülke genelinde yayılması amacıyla Osmanlı yönetimi tarafından yürütülen eğitim reformlarını aşağılayarak ve Diyarbakır ile Mardin'de ortaya çıkan kolera salgınına yaşanan deprem ile ilişkilendirerek, halkı hükûmete karşı kışkırtacak şekilde yorumladığı ve ahlaka aykırı davrandığı ifade edilmektedir. Zeki Paşa, bu kişinin Erzincan'da görev yapmasının uygun olmadığını ve Ermeni faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönemde, Ahmed Efendi gibi safdil birinin bu tür entrikalara kapılabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak görevden alınmasını talep etmiştir.⁶⁵

Diğer taraftan Cami-i Kebir hocası Ahmed Efendi, Padişaha doğrudan bir telgraf göndererek, Erzincan'da saat 19.00'da şiddetli bir deprem meydana geldiğini ve halkın topluca Cami-i Kebir'e sığındığını ifade etmiştir. Ancak, telgrafta esas olarak Erzincan Mutasarrıfı Şevki Bey'e⁶⁶ yönelik tepkilere yer verilmiş ve halkın bu kişiyi beldenin yöneticisi olarak kabul etmediği belirtilmiştir. Ahmed Efendi, telgrafında, mutasarrıfın Erzincan'dan gönderilmemesi hâlinde büyük bir fitne ve huzursuzluk çıkacağını iddia etmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Erzincan Mutasarrıfı Şevki Bey de Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, Cami-i Kebir hocası Ahmed Efendi'nin, hükûmetin icraatlarına sürekli muhalefet ettiğini ve depremi bir fırsat olarak kullanarak halkı Osmanlı yönetimine karşı kışkırttığını belirtmiştir. Memleketin selameti açısından, Ahmed Efendi hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını talep etmiştir.⁶⁷

Erzincan'da 28 Ekim 1890 gecesini meydana gelen depreme ilişkin bir diğer önemli telgraf, Mabeyn-i Hümayun Başkitaleti'ne yani doğrudan Padişah Sultan II. Abdülhamid'e gönderilmiştir. Mutasarrıf Şevki Bey tarafından çekildiği anlaşılan bu telgrafta, depremin gece saat 19.00'da başladığı, yaklaşık 30 saniye sürdüğü

⁶⁴Zelzelede harap olan Erzincan Telgrafhanesinin yeniden inşası için bkz. BOA, DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi), 1685/46 (05.05.1307/28 Aralık 1889).

⁶⁵BOA, Y.PRK.ASK, 66/13 (14.03.1308/28 Ekim 1890).

⁶⁶Ahmet Şevki Efendi, 1887-1892 yılları arasında Erzincan'da mutasarrıflık yapmıştır. Bkz. Asuman Karabulut, Hatice Tercan, "Erzurum Vilayet Salnamelerine Göre Erzincan Sancağında İdari Taksimat", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 69, Eylül 2020, s. 504.

⁶⁷BOA, Y.PRK.UM (Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı), 19/25 (14.03.1308/28 Ekim 1890).

ve herhangi bir yapısal hasara yol açmadığı belirtilmiştir. Ancak, deprem sırasında paniğe kapılan halkın Cami-i Kebir'e toplandığı ve burada caminin imamı Ahmed Efendi'nin cemaate hitap ederek hükümet karşıtı söylemlerde bulunduğu rapor edilmiştir. Ahmed Efendi, özellikle yollar ve yeni inşa edilen ibtidai mektepler (ilkokullar) üzerinden Osmanlı yönetimini eleştirmiştir. Ayrıca, kendisinin (mutasarrıf Şevki Bey'in) hızla memleketten (Erzincan'dan) çıkarılması için Padişaha telgraf çekeceğini cemaate duyurmuş, ancak cemaat bu söylemlere kayıtsız kalmıştır. Telgrafta belirtildiğine göre 1304 (1886-1887) yılında Erzincan'da meydana gelen ve bir miktar hasara yol açan önceki deprem de halk tarafından ilahi bir mukadderat olarak yorumlanmış, sabırla ve şükredilerek karşılanmış.⁶⁸

Bu olay, Erzincan'da meydana gelen depremlerin sadece fiziksel yıkımla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal ve siyasi çalkantılara da yol açabileceğini göstermektedir. Özellikle, Cami-i Kebir gibi dini mekânların halkın sığındığı ve sosyal hareketliliğin yoğunlaştığı alanlar olması, bu tür felaket anlarında siyasi propagandaların daha etkili olmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde merkezî yönetim ile yerel unsurlar arasındaki gerilimler, bazen doğal afetler gibi olağanüstü durumlar vesilesiyle gün yüzüne çıkabilmekteydi. Ahmed Efendi ile mutasarrıf arasındaki husumet de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa imzalı bir başka belgede de gayet şiddetli bir depremin gece saat 19.00'da meydana geldiği, fecir vaktine kadar hafif artçı sarsıntıların devam ettiği, ancak herhangi bir can kaybı veya ciddi maddi hasarın oluşmadığı bildirilmiştir. Deprem sonrasında, sabah saatlerinde görevlendirilen memurlar tarafından tüm resmî ve askerî binalarda incelemeler yapılmış, can kaybı yaşanmadığı, herhangi bir yıkım veya tehlikeli bir durum olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, hafif sarsıntıların ara ara devam ettiği de rapor edilmiştir.⁶⁹

Bu süreçte, Erzincan'ın Refahiye kazasına bağlı Kayı köyünün depremde tamamen harap olması nedeniyle, 55.000 kuruş maliyetle yeni bir yerleşim alanının inşa edilmesi için Erzurum vilayetinden bir talepte bulunulmuştur.⁷⁰ Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan yazışmalara göre, bu talebin değerlendirilmesi sürecinde, Maliye Nezareti ile yapılan görüşmelerde, devlet bütçesinde 1306 (1888-1889) yılı muvazenesinde (bütçesinde) bu harcamanın karşılanması için yeterli ödenek bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine, karye ahalisinin meydana bırakılmasının devletin şanına yakışmayacağı, karyenin yeniden inşa edilmesi gerektiği vurgulanarak bunun için gerekli olan 55.000 kuruşun 1307 (1889-1890) yılı bütçesinden karşılanması teklif edilmiş⁷¹ ancak bu da mümkün olmamıştır. Sonunda, Kayı köyünün yeniden inşası için gerekli olan miktarın, Bulgaristan ve Doğu Rumeli muhacirleri için toplanan yardımlardan karşılanmasına karar verilmiştir.⁷² Bu doğrultuda, Osmanlı Bankası'ndan (Bank-ı Osmani) temin edilen muhacirin yardımlarının postane aracılığıyla Erzurum'a gönderilmesine karar verilmiştir.⁷³

Bu belgeler, Osmanlı Devleti'nin deprem sonrası kriz yönetimi ve finansal kaynakları nasıl kullandığına dair önemli veriler sunmaktadır. Özellikle, deprem sonrası hasar gören bölgelerin yeniden inşasında devlet bütçesinin yetersiz kaldığı durumlarda, farklı finansal kaynaklara başvurulduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer husus, devletin, Kayı köyünün yeniden inşasını sağlayacak finansmanı, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki göçmenlere tahsis edilen yardımlardan temin etmesidir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin doğal afetler karşısında finansal esneklik gösterebildiğini ve bütçe açığını kapatmak için alternatif fonlardan yararlandığını ortaya koymaktadır.

⁶⁸BOA, Y.PRK.UM, 19/25 (14.03.1308/28 Ekim 1890).

⁶⁹BOA, Y.PRK.ASK, 66/24 (15.03.1308/29 Ekim 1890).

⁷⁰BOA, DH.MKT, 1789/7 (23.04.1308/06 Aralık 1890); BOA, DH.MKT, 1805/26 (23.06.1308/3 Şubat 1891).

⁷¹BOA, İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus), 119/5110 (H. 20.08.1308/31 Mart 1891).

⁷²BOA, MV (Meclis-i Vükela Mazbataları), 63/69 (H. 11.08.1308/22 Mart 1891); BOA, ŞD (Şurâ-yı Devlet), 2566/6 (23.07.1308/04 Mart 1891).

⁷³BOA, DH.MKT, 1849/75 (05.12.1308/12 Temmuz 1891).

Osmanlı arşivlerinde yer almamakla birlikte, basına yansıyan bir diğer Erzincan depremi 24 Kasım 1890 tarihinde meydana gelmiştir. *The Levant Herald* gazetesinde yayımlanan habere göre, Erzincan'a bağlı iki köyde tüm evlerin ciddi zarar gördüğü belirtilmiş, ancak ayrıntılı bilgi verilmemiştir.⁷⁴ Bir hafta sonra, 1 Aralık 1890 tarihli aynı gazetede Erzurum'da bir, Erzincan'da ise birkaç şiddetli depremin hissedildiği haberi yer almıştır.⁷⁵ Bu depremlerle ilgili afet yönetimi, yardım kampanyaları, yiyecek yardımı veya çadır temini gibi konulara ilişkin bilgilere ne Osmanlı arşivlerinde ne de dönemin basınında rastlanmaktadır. Bunun nedeni, muhtemelen depremlerin hafif şiddetli olması ve ciddi yıkım veya can kaybına yol açmamış olmasıdır. Nitekim Osmanlı Devleti, aynı dönemde yaşanan büyük ölçekli depremler sonrası yardım faaliyetlerine öncelik vermiş ve geniş çaplı organizasyonlar düzenlemiştir.

Erzincan'daki 1890 depreminden yalnızca üç yıl sonra, 3 Mart 1893 tarihinde Malatya'da meydana gelen ve Erzincan dâhil bölgedeki birçok şehri etkileyen büyük ve yıkıcı deprem, Osmanlı yönetiminin afetlere yaklaşımını daha net şekilde gözler önüne sermektedir. Dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid, bu deprem sonrası yetkililere doğrudan talimatlar vermiş, çadır ihtiyacı başta olmak üzere⁷⁶ depremzedelere maddi yardımlar sağlanmasını istemiştir.⁷⁷ Malatya sancağının bağlı olduğu Mamuretülaziz (Elâzığ) Valisi Enis Bey, afetzedelerin barınma sorunlarını çözebilmek amacıyla vilayetteki tüm çadırların Malatya'ya sevk edilmesini emretmiştir. Ayrıca, Erzincan'daki Dördüncü Ordu, Sivas ve Diyarbakır kumandanlıklarıyla yazışmalar yaparak ek destek talep etmiştir. Bu yazışmalar neticesinde, Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa, 5 Mart 1893 tarihinde sadaret makamına "acil" ibaresiyle bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, deprem sonrası artçı sarsıntılarla birlikte yağın kar ve yağmurun halkı zor durumda bıraktığını, gönderilen çadır ve tahta barakaların yetersiz olduğunu, dolayısıyla Sivas ve çevre bölgelerden acilen daha fazla çadır temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁸ Malatya'daki bu depremin ardından, II. Abdülhamid bizzat devreye girerek, 1822 Halep depremi sonrası yapılan yardım organizasyonuna benzer bir kampanya düzenlenmesini emretmiştir. İâne-i Hastagân Komisyonu (Hastalara Yardım Komisyonu), padişahın talimatıyla yardım toplama işini organize etmiştir. Depremden altı gün sonra toplanan Meclis-i Vükelâ Komisyonu'nda, her vilayetin büyüklüğüne göre belirli bir miktarda yardım toplaması kararlaştırılmıştır.⁷⁹ Depremden etkilenen Malatya halkının evlerinin tamiri için gerekli olan bağışların hakkaniyet çerçevesinde dağıtılması için de çaba sarfedilmiştir.⁸⁰

Erzincan'daki son büyük depremin üzerinden dört yıl, 1893 Malatya depreminin üzerinden ise bir yıl geçmişken, 19. yüzyılın son ve en büyük depremlerinden biri 10 Temmuz 1894 Salı günü İstanbul'da meydana gelmiştir. Öğle vakti gerçekleşen bu sarsıntı, başkentte ciddi ölçüde hasara ve can kaybına yol açmış ve Osmanlı Devleti'nin afet yönetimi kapasitesini bir kez daha sınamıştır. Depremin hemen ardından, Sultan II. Abdülhamid, yaralıların tedavi edilmesi, ihtiyaç sahiplerine yardım sağlanması, çadırların kurulması ve fırınlardan bol miktarda ekmek dağıtılması yönünde emirler vermiştir.⁸¹ Depremin devletin başkentinde meydana gelmesi ve önemli kayıplar vermesi nedeniyle, Osmanlı basınında geniş yankı uyandırdığı

⁷⁴*The Levant Herald*, Vol. X, S. 47, 24 Kasım 1890'dan aktaran Satılmış, XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi ..., s. 182.

⁷⁵*The Levant Herald*, Vol. X, S. 48, 1 Aralık 1890'dan aktaran Satılmış, XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi ..., s. 182.

⁷⁶Selahattin Satılmış, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 39, Ocak 2016, s. 160.

⁷⁷Padişah, bizzat kendi hazinesinden, depremde zarar görenler için 300 lira yardımda bulunmuştur. Bkz. Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, s. 977.

⁷⁸Selahattin Satılmış, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", s. 161-165.

⁷⁹Buna göre İstanbul'a 42 bin kuruş düşerken, Erzincan'ın da bağlı olduğu Erzurum vilayetine 12 bin kuruş düşmüştür. Bkz. Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", s. 980.

⁸⁰BOA, YA.HUS (Yıldız Sadâret Hususi), 282/80 (Hicri-11.04.1311/22 Ekim 1893).

⁸¹Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996, s. 172. Bu deprem hakkında arşiv belgelerine dayalı detaylı araştırma için bkz. Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

görülmektedir. Felaketten etkilenenlere yardım ulaştırmak amacıyla “İane-i Musâbîn Komisyon-ı Âlisi” kurulmuş ve Sultan II. Abdülhamid, şahsi hazinesinden toplam 1.500 lira bağışta bulunmuştur.⁸²

İstanbul depreminden yaklaşık iki ay sonra, 27 Eylül 1895 tarihinde Erzincan ve Kemah'ta hafif şiddette bir deprem meydana geldiği bilgisi *The Levant Herald* gazetesinde yayımlanmıştır.⁸³ Daha sonra, 26 Mart 1898 tarihinde Sivas'ın Koyulhisar ilçesinde büyük bir deprem meydana gelmiş ve sarsıntı, Erzincan dâhil olmak üzere neredeyse tüm Kuzey Anadolu Fay Zonu'nda hissedilmiştir. Deprem etkisi doğuda Erzincan, batıda Bursa, kuzeyde Karadeniz kıyıları ve güneyde Arapgir ile Kuruçay'a kadar uzanmıştır.⁸⁴

19. yüzyılın sona ermesiyle birlikte, 20. yüzyılda Erzincan'da hissedilen ilk deprem Kasım 1901'de gerçekleşmiştir. Ancak, bu depremin esas merkez üssünün Erzurum olduğu anlaşılmaktadır. Deprem sonrası Erzurum'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Erzurum hapishanesinin sarsıntının etkisiyle kısmen yıkıldığı, kalan kısmının ise harap hâle geldiği belirtilmiştir. Bu nedenle mahpusların burada tutulmasının sakıncalı olduğu, geçici olarak başka bir hapishaneye nakledilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bu gelişme üzerine, Erzincan Mutasarrıflığı, hapishanenin boşaltılması sürecine destek olabileceğini ve 60 mahkûmun Erzincan hapishanesine sevk edilebileceğini bildirmiştir. Vilayet İdare Meclisi kararı ile jandarma ve nizamiye birliklerinden oluşan müfrezeler eşliğinde mahkûmlar iki ayrı kafilâ hâlinde Erzincan'a nakledilmiştir. Ancak, geride hâlâ 210 mahkûmun kaldığı ve bunların güvenliği ile barınma koşulları için ek tedbirlere ihtiyaç olduğu Erzurum Valisi tarafından telgrafla bildirilmiştir.⁸⁵

Sonuç

19. yüzyıl boyunca başta Erzincan olmak üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinde meydana gelen depremler, devletin siyasi, askerî ve ekonomik açıdan büyük zorluklarla karşı karşıya olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bu depremler, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış baskılar altında olduğu, mali krizlerle mücadele ettiği ve toprak kayıplarının yaşandığı bir süreçte meydana gelmiştir. Buna rağmen, devletin mevcut imkânları doğrultusunda bu felaketlerin etkilerini hafifletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Erzincan, Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alması nedeniyle tarih boyunca birçok büyük depreme maruz kalmış bir şehirdir. Bu depremler sonucunda binlerce insan hayatını kaybetmiş, şehir defalarca yerle bir olmuş ve yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde rasat çalışmaları yetersiz olduğu için, Erzincan ve Erzurum gibi birbirine yakın şehirlerde meydana gelen depremler bazen birlikte hissedilmiş, kimi zaman ise depremin merkez üssü tam olarak tespit edilememiştir.

Bazı depremler hafif şiddetli seyretmiş olsa da halkın çadırlarda kalmasını gerektirecek, bina yıkımlarına ve can kayıplarına yol açan sarsıntılar da yaşanmıştır. Özellikle Dördüncü Ordu'nun Erzincan'da bulunması sebebiyle, depremler sonrası yapılan resmî yazışmaların önemli bir kısmı askerî daireler üzerinden yürütülmüştür. 1888 depremi sonrasında pek çok ev ve askerî binanın zarar gördüğü ve onarım sürecine ilişkin detayların yazışmalara yansıdığı görülmektedir. 1890 depremine ilişkin belgelerde ise, doğrudan felaketin etkileri yerine, Erzincan mutasarrıfı ile Cami-i Kebir hocası arasındaki siyasi ve idari gerilimler ön plana çıkmıştır.

19. yüzyılda Erzincan'da meydana gelen beş büyük depreme Osmanlı'nın ilk resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâî*'de kısa haberler şeklinde yer verilmiştir. Döneme ait diğer gazetelerde yapılan taramalarda ise

⁸²Mehmet Ö. Alkan, “Toplumsal ve Siyasal Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine”, *Toplumsal Tarih*, S. 70, Ekim 1999, s. 13. Bu komisyonun on iki üyesi ve sekiz maddeden oluşan bir nizamnamesi bulunmaktaydı. Komisyonun teşkili ve çalışmaları hakkında bkz. Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi...*, s. 75-80.

⁸³*The Levant Herald*, Vol. X, S. 47, 24 Kasım 1890'dan aktaran Selahattin Satılmış, *XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi...*, s. 254.

⁸⁴*The Levant Herald*, Vol. XVIII, S. 13-14, 28 Mart- 4 Nisan 1898'den aktaran Selahattin Satılmış, *XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi...*, s. 287.

⁸⁵BOA, DH.TMIK.M (Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı), 114/8 (07.08.1319/19 Kasım 1901).

bu depremlere ilişkin herhangi bir habere rastlanmamıştır. Ancak, 1894 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem, basında geniş yer bulmuştur. Bu farkın temel sebebi, dönemin gazetelerinin genellikle 2-4 sayfa arasında değişen sınırlı hacme sahip olması ve haberlerin ancak büyük ölçekli felaketlere ayrılabilmesidir. Doğu Anadolu gibi Osmanlı merkezine uzak bölgelerde yaşanan depremlerin basında daha az yer bulması, dönemin medya yapısı ve haberleşme sisteminin sınırlılıklarıyla açıklanabilir.

Elde edilen verilere göre, 19. yüzyılda meydana gelen Erzincan depremlerinin, 1268 ve 1584 yıllarında 15 bin kişinin, 1482'de ise 32 bin kişinin hayatını kaybettiği büyük depremler kadar yıkıcı olmadığı söylenebilir. 1888 depremi şiddetli olarak nitelendirilse de can kaybına ilişkin net bilgiler bulunmamaktadır. Diğer depremler ise genellikle orta şiddette sarsıntılar olarak kayıtlara geçmiştir. Osmanlı arşivlerinde, depremler sonrası yapılan yardımlara, halkın çadırlarda ne kadar süre kaldığına veya gıda temininin nasıl sağlandığına dair ayrıntılı bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak, depremlerin etkilerini hafifletmek amacıyla şehrin yerleşim alanının değiştirilmesi gibi önlemler alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1890 depremi sonrasında Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı Kayı köyünün yerinin değiştirilmesine karar verilmiştir.

19. yüzyıldan önce büyük depremler yaşayan Erzincan, Cumhuriyet Dönemi'nde de benzer felaketlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde bilinen en şiddetli deprem, 27 Aralık 1939'da meydana gelen ve 7.9 büyüklüğünde olan Erzincan depremidir. Türkiye tarihinin en yıkıcı depremlerinden biri olan bu felaket, İstanbul da dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyada hissedilmiş ve 32.968 kişinin hayatını kaybetmesine, 116.720 binanın yıkılmasına yol açmıştır.⁸⁶ Felaketin ardından, Erzincan'ın mevcut yerleşim alanı "Yasak Kent" ilan edilmiş, 1940 yılında demiryolu hattının kuzeyinde "Muvakkat (Geçici) Şehir" inşasına başlanmış ve 1950'li yıllarda Erzincan bugünkü yerine taşınmıştır.⁸⁷

En son büyük deprem, 13 Mart 1992'de meydana gelmiş ve 6.3 büyüklüğünde olmasına rağmen şehirde büyük hasara neden olmuştur. Bu depremde yüzlerce ev ve iş yeri yıkılmış, yaklaşık bin kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁸

Erzincan'da meydana gelen depremler, yalnızca fiziksel ve ekonomik yıkımlara neden olmamış, aynı zamanda şehrin kültürel dokusuna da büyük zarar vermiştir. Bu nedenle, bölgede hüküm süren eski medeniyetlerin izleri, genellikle şehir merkezinin dışında bulunabilmektedir. 1939 depremi sonrası şehrin taşınması, tarihi yapıların ve geçmişin izlerini büyük ölçüde silmiştir. 1992 depremi ile bu kalıntıların birçoğu tamamen yok olmuştur. Bu bağlamda bakıldığında, Erzincan'ın bugünkü haliyle büyük ölçüde 20. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş bir Cumhuriyet Dönemi şehri olduğu söylenebilir.

Coğrafyanın insan yaşamı üzerindeki belirleyici etkisini ifade eden ve kesin olmamakla birlikte İbn Haldun'a atfedilen "Coğrafya bir kaderdir" sözü, Erzincan için de geçerliliğini korumaktadır. Tarih boyunca depremlerle defalarca sarsılan Erzincan'ın, jeolojik özellikleri gereği bu tür felaketlere sürekli maruz kaldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, doğal afetlerle mücadelede yalnızca anlık müdahaleler değil, uzun vadeli yapısal dönüşümler ve bilimsel temelli önlemler gerekmektedir. Deprem riski yüksek olan bölgelerde bilimsel ve teknik altyapıya dayalı önlemler almak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde eksik kalan, ancak modern afet yönetimi açısından büyük önem taşıyan bir husustur.

Hakem Değerlendirmesi
Çıkar Çatışması
Finansal Destek

Dış bağımsız.
Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

⁸⁶İlhan Haçın, "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 30, S. 88, Ankara, 2014, s. 40.

⁸⁷Bu depremin ardından şehir merkezinin değiştirilmesi hakkında bir çalışma için bkz. Fatih Orhan, "Depremlerin Şehir ve Mesken Mimarisine Olan Etkilerine Coğrafi Bir Bakış: 1939 Erzincan Depremi Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 23, S.1, Mart 2019, s. 339-364.

⁸⁸İsmet Miroğlu, "Erzincan", s. 321. Bu makalenin yazarı da 1992 depremini, 15 yaşında lise birinci sınıfa giden bir öğrenci olarak yaşamıştır.

Peer Review
Conflict of Interest
Grant Support

Externally peer-reviewed.
The author has no conflict of interest to declare.
The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri
Author Details

Ayşegül Altınova Şahin (Öğr. Gör. Dr.)
¹ Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), Ankara, Türkiye.
0000-0002-9425-4540 aysegultinova@gazi.edu.tr

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları⁸⁹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sürelî Yayınlar⁹⁰

Takvîm-i Vekâyi

Envâr-ı Şarkıyye

Araştırma Eserler

- Adıyeke, A. Nükhet-Adıyeke, Nuri: "1856 Girit Depremi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 51, 2012, s. 1-38.
- Aktaş, Yasemin: "Erzincan'da Meydana Gelen Depremler (XI ve XV. Yüzyıllar)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 68, Erzurum, 2020, s. 399-419.
- Alkan, Mehmet Ö.: "Toplumsal ve Siyasal Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine", *Toplumsal Tarih*, S. 70, Ekim 1999, s. 11-17.
- Ambraseys, N. N. & Finkel, C. F.: *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler – Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800-*, Tübitak Yayınları, Ankara, 2006.
- Arık, Feda Şamil: "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 27, Ankara, 1992, s. 13-32.
- Aslantaş, Nuh: "Zelzele", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 227-231.
- Beydilli, Kemal: "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, 2002, s. 524-527.
- Biro, Nurettin: *19. Yüzyılda Erzincan – Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Constantin, A.P., Pantea, A., Stoica, R.: "Vrancea (Romania), Subcrustal Earthquakes: Historical Sources and Macroseismic Intensity Assessment", *Romanian Journal of Physics*, Vol. 56, Nr. 5-6, 2011, p. 813 – 826.
- Çakmak, Yalçın: "Şemseddin Sâmî ve Vital Cuinet'in Çalışmalarında Erzincan", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1, 2020, s. 22-37.
- Çerçi, Faris: "Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 2, 2012, s. 417-454.
- Çiçek, Fatih: "Erzurum Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın 1784 Erzincan Depremi Sonrası Yağmalanan Muhallefatı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 60, 2017, s. 413-440.
- Gül, Abdülkadir- Başbüyük, Adem: *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi, (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2011.
- Haçin, İlhan: "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 30, S. 88, Ankara, 2014, s. 37-70.
- Hayli, Selçuk: *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadi Coğrafyası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 1995.
- Kara, Ruhi: "Erzincan Adı Üzerine", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 2, 2016, s. 25-38.
- Karabulut, Asuman- Tercan, Hatice: "Erzurum Vilayet Sınamelerine Göre Erzincan Sancağında İdari Taksimat", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 69, 2020, s. 499-520.
- Küçük, Cevdet: "Abdülaziz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 179-185.
- Küçükuğurlu, Murat: "Görgü Tanıklarına Göre 19. Yüzyıl Erzurum Depremleri", *Turcology Research*, S. 79, 2024, s. 100-110.

⁸⁹Kullanılan arşiv belgelerinin küneleri dipnotlarda gösterilmiştir.

⁹⁰Kullanılan sürelî yayınların küneleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Miroğlu, İsmet: "Erzincan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 318-321.
- Orhan, Fatih: "Depremlerin Şehir ve Mesken Mimarisine Olan Etkilerine Coğrafi Bir Bakış: 1939 Erzincan Depremi Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 23, S.1, Mart 2019, s. 339-364.
- Özgüç, Tahsin: "Altıntepe Kazıları", *Belleten*, C.5, S. 98, Nisan 1961, s. 254-67.
- Pamukciyan, Kevork: *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları – III (Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar)*, Aras Yayınları, İstanbul, 2003.
- Polat, Murat: "Arşiv Belgelerine Göre XVII- XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Depremler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 13, S. 3, 2024, s. 1658-1673.
- Satılmış, Selahattin: "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 39, Ocak 2016, s. 137-177.
- Satılmış, Selahattin: *XIX. Yüzyıl Türkiye Deprem Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Aksaray, 2016.
- Sertoğlu, Midhat: *Mufasssal Osmanlı Tarihi – Resimli-Haritalı*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- Sezer, Hamiyet: "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996, s. 169-197.
- Şahin, Tahir Erdoğan: *Erzincan Tarihi*, C. 4, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.
- Taşkıran, Özlem Makbule: "19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Yıllarına Osmanlı Makedonya'sında Depremler", *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 16, 2021, s. 18-27.
- Tozlu, Selahattin: "Erzurum Tarihinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2001, s. 93-118.
- Unat, Yavuz: "Zelzele", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 231-233.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Prof. Dr. Halil Yinanç (Çeviren), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- Ürekli, Fatma: *İstanbul'da 1894 Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ürkmez, Naim: "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, s. 970-987.
- Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, C. XI, yay. haz. Prof. Dr. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Yıldırım, Besim: "Doğu'dan Yükselen Işık: Envar-ı Şarkıyye Vilayet Gazetesi", *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, C. 8, S. 1, Mayıs 2021, s. 35-62.

İnternet Kaynakları

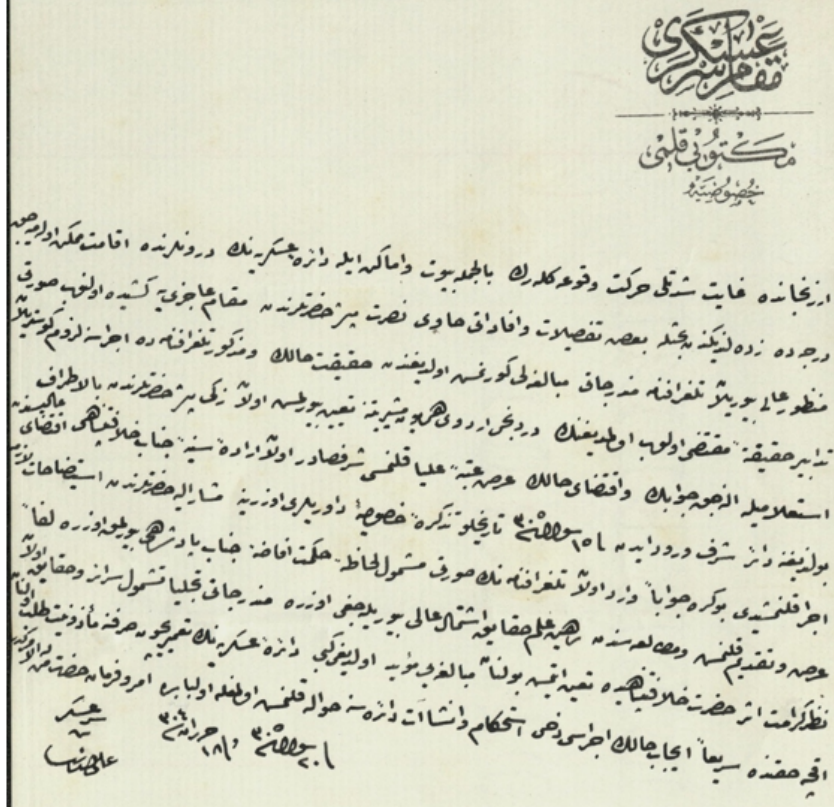
- <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler> (Erişim tarihi: 10.02.2025).
- <https://deprem.afad.gov.tr/event-historical> (Erişim tarihi: 10.02.2025)

Ek | Appendix

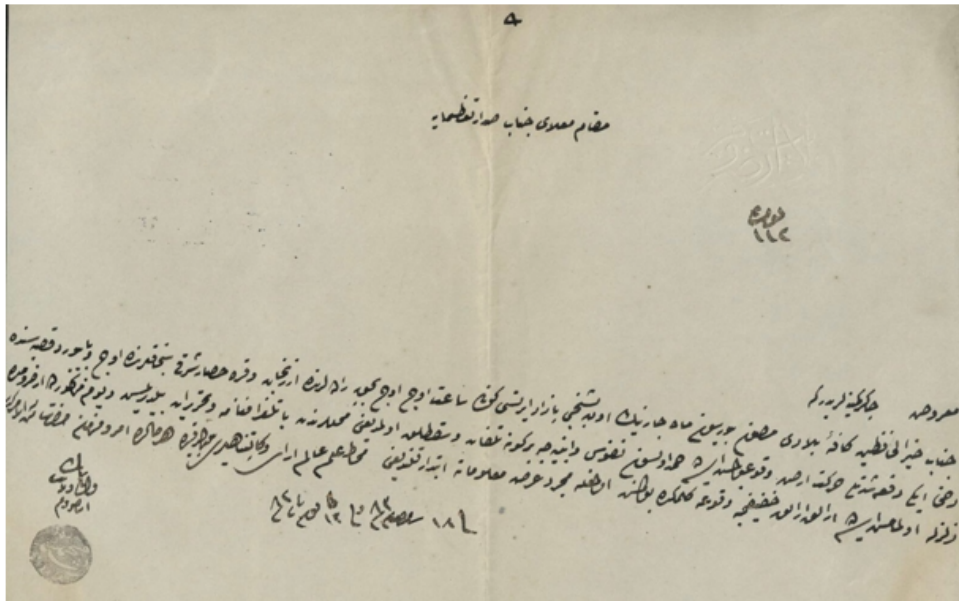
Ek 1

Erzincan'da meydana gelen deprem dolayısıyla Daire-i Askeriye ile sair binaların ağır hasar görmesi⁹¹

Ek 2

Erzincan ve Karahisar'da hareket-i arz vuku' bulduğu⁹²

⁹¹ BOA, Y.PRK.ASK, 47/28 (Hicri 20.10.1305/30 Haziran 1888)

⁹² BOA, MVL, 1052/75 (Hicri 04.10.1283/09 Şubat 1867).